

Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej

Celem niniejszego artykułu jest analiza prawno-historyczna struktury organizacyjnej oraz zadań organu bezpieczeństwa Polski Ludowej, jakim były Wojska Ochrony Pogranicza, a w szczególności normatywów (na ogół niepublikowanych) określających funkcjonowanie i kompetencje Zwiadu WOP, z uwzględnieniem wewnętrznych przepisów regulujących powstanie, zadania i strukturę WOP i Zwiadu WOP.

Wśród organów bezpieczeństwa państwa, w których służba, praca lub współpraca z nimi podlega ujawnieniu w oświadczeniu lustracyjnym składanym zgodnie z przepisami ustawy z 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, zwanej dalej ustawą lustracyjną¹, jest Zwiad WOP². Organ ten był wymieniony w art. 2 ust. 1 pkt 6 obowiązującej uprzednio ustawy lustracyjnej z 11 kwietnia 1997 r. o ujawnianiu pracy lub służby w organach bezpieczeństwa państwa lub współpracy z nimi w latach 1944–1990 osób pełniących funkcje publiczne³. Zauważyć należy, że zarówno pod rządami obowiązującej uprzednio ustawy lustracyjnej z 1997 r., jak i tej z 2006 r. całość Wojsk Ochrony Pogranicza w okresie od 1 grudnia 1949 do 7 grudnia 1954 r., tj. gdy podlegały Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego, została zakwalifikowana do organów bezpieczeństwa państwa⁴.

W rezultacie zaliczenia całych Wojsk Ochrony Pogranicza (w latach 1948–1954), a następnie już tylko Zwiadu WOP do organów bezpieczeństwa państwa przez ustawę lustracyjną z 2006 r., odnośnie do części byłych żołnierzy WOP mają zastosowanie także przepisy ustawy z 23 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym żołnierzy zawodowych oraz ich rodzin oraz ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji [...] Straży Granicznej [...] oraz ich rodzin⁵, zwanej

¹ DzU 2007, nr 63, poz. 425 (tekst jednolity z późn. zm.).

² *Ibidem* (art. 2 ust. 1 pkt 7 wymienionej ustawy).

³ DzU 1999, nr 42, poz. 428 (tekst jednolity z późn. zm.).

⁴ Art. 2 ust. 1 pkt 4 ustawy lustracyjnej z 1997 r. i ustawy lustracyjnej z 2006 r.

⁵ DzU 2009, nr 24, poz. 145.

popularnie ustawą dezubekizacyjną, o ile (trudno to określić inaczej niż bubel prawny) kontynuowali oni służbę w Straży Granicznej (albo innych organach resortu spraw wewnętrznych) i przeszli na emeryturę już w III Rzeczypospolitej jako funkcjonariusze Straży Granicznej, ewentualnie UOP, Policji etc., a nie uzyskali uprawnień emerytalnych jako żołnierze WOP.

Warto przypomnieć, że zaliczenie Zwiadu WOP do organów bezpieczeństwa przez ustawę lustracyjną w 1997 r. wzbudziło w Komisji Sejmowej kontrowersje. Autor projektu ustawy – ówczesny poseł PSL Bogdan Pęk – zakwalifikowanie Zwiadu WOP do organów bezpieczeństwa uzasadniał następująco: „Była to struktura [chodzi o Zwiad WOP – J.W.], która w ogromnej mierze zajmowała się zwalczaniem opozycji. Zajmowała się m.in.: niszczeniem organizacji zbrojnych Polski Walczącej. Nie ulega to żadnej wątpliwości. Wojska Ochrony Pogranicza ściśle współpracowały z urzędami bezpieczeństwa oraz odpowiednimi strukturami Związku Radzieckiego”⁶. Ówczesny ekspert Komisji Sejmowej prof. Jan Widacki konieczność uwzględnienia Zwiadu WOP w katalogu organów bezpieczeństwa motywował zaś zbieżnością zadań SB i WOP: „Na podstawie dokumentów, które zostały odtajnione i opublikowane, wiemy, czym zajmował się Zwiad WOP. W pasie przygranicznym pełnił on m.in. dokładnie te same zadania co Służba Bezpieczeństwa w reszcie kraju. Opublikowane zostały materiały dotyczące zadań Wojsk Ochrony Pogranicza w czasie wizyt papieża. Były one identyczne z zadaniami Służby Bezpieczeństwa wewnątrz kraju. Mówię w tej chwili o materiałach, które zostały odtajnione i opublikowane i są mi znane. Może minister Nóżka [chodzi o Jerzego Nóżkę, ówczesnego zastępcę szefa UOP – J.W.] będzie mógł powiedzieć więcej na ten temat”⁷. Jak wynika z lektury przedmiotowego biuletynu sejmowego, prof. Widackiemu udało się przekonać posłów komisji do pozostawienia w katalogu organów bezpieczeństwa Zwiadu WOP, który ostatecznie znalazł się w uchwalonej 11 kwietnia 1997 r. ustawie lustracyjnej⁸.

Praktyczne stosowanie przepisów ustawy lustracyjnej i odwołującego się do nich art. 2 pkt 4 ustawy dezubekizacyjnej napotyka liczne problemy. Warto przypomnieć, że większość organów bezpieczeństwa, o których mowa w art. 2 ust. 1 ustawy lustracyjnej z 2006 r., funkcjonowała na podstawie niejawnych i niepublikowanych normatywów. Organy te, mimo że działały, i to niezwykle intensywnie, w świetle obowiązującego nawet w PRL porządku prawnego były przez znaczny okres jej istnienia nielegalne (np. dopiero pod koniec PRL podjęto nieśmiało próby ustawowego uregulowania działalności Służby Bezpieczeństwa w ustawie o urzędzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów)⁹.

⁶ Biuletyn Komisji Nadzwyczajnej do rozpatrzenia projektów ustaw lustracyjnych nr 3470/II, 25 III 1997.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Art. 2 ust. 1 pkt 6 tej ustawy.

⁹ DzU 1983, nr 38, poz. 172. A. Głowacki i J. Karpacz w opracowaniu *Opublikowane akty normatywne dotyczące prawnej ochrony bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego wraz z komentarzem* (Wyd. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW), Warszawa 1987, skomentowali

Odnośnie do Wojsk Ochrony Pogranicza zauważyć należy, że formacja ta (podobnie jak Wojskowa Służba Wewnętrzna, Zarząd II Sztabu Generalnego, Wojskowa Służba Wewnętrzna Wojsk MSW) nie doczekała się „własnej” ustawy. W powszechnie obowiązujących przepisach prawa opublikowanych w oficjalnych organach promulgacyjnych WOP pojawia się po raz pierwszy w 1951 r. w zarządzeniu ministra żeglugi w sprawie przepisów portowych w publicznych śródlądowych portach handlowych¹⁰. Kompetencje WOP do ochrony nienaruszalności i bezpieczeństwa granic PRL uregulowane zostały zaś (w akcie prawa powszechnie obowiązującego) dopiero w dekreście z 23 marca 1956 r. o ochronie granic państwowych¹¹. Nie znaczy to oczywiście, że wcześniej Wojska Ochrony Pogranicza nie istniały i nie prowadziły działalności. We wspomnieniach byłego oficera WOP Stanisława Mańkowskiego czytamy np.: „Jednostki pływające używały już wtedy [tj. w 1946 r. – J.W.] bandery WOP o obecnym wyglądzie, jednak ani bandera, ani organizacja nie były jeszcze prawnie zatwierdzone”¹². Działalność tej formacji – praktycznie do jej kresu – była jednak prowadzona w dużej mierze na podstawie niejawnych rozkazów, zarządzeń, instrukcji, których rola w PRL-owskim porządku prawnym była często większa niż norm ustawowych albo konstytucyjnych¹³.

WOP jako formacja wojskowa zostały utworzone rozkazem naczelnego dowódcy Wojska Polskiego z 13 września 1945 r. nr 0245¹⁴ jako Departament WOP podległy I wiceministrowi obrony narodowej Wsiewołodowi Strażewskiemu¹⁵, a po 14 lutego 1946 r. – Karolowi Świerczewskiemu. Na czele WOP stali kolejno: Gwidon Czerwiński¹⁶,

to następująco: „Niewątpliwie nowatorskim rozwiązaniem jest prawne wyodrębnienie Służby Bezpieczeństwa i wynikające stąd ramowe określenie jej kompetencji” (*ibidem*, s. 10).

¹⁰ MP 1951, nr 25, poz. 323.

¹¹ DzU 1956, nr 9, poz. 51.

¹² S. Mańkowski, *Pod banderą z zielonym otokiem*, Warszawa 1967, s. 15.

¹³ J. Stepien, *Tylko przywódca większości może skutecznie rządzić*, „Gazeta Prawna”, 14 III 2011, s. 1–11.

¹⁴ Kopia rozkazu w zbiorach BL IPN-KŚZpNP, nr ewid. 1573.

¹⁵ Wsiewołod Strażewski, ur. w 1897 r. w Wierzbołowej, generał dywizji, absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Surżu (1917) i Wyższych Kursów Pedagogicznych w Moskwie (1920) oraz Wojskowej Akademii im. Frunzego (1938), w latach 1923–1944 w Armii Czerwonej, od 1 III 1944 r. w „ludowym” WP na stanowisku zastępcy szefa sztabu I Armii Wojska Polskiego, szef sztabu I Armii WP (5 IX 1944 – kwiecień 1945), I wiceminister obrony narodowej (31 III 1945 – 9 I 1946), dowódca Okręgu Wojskowego nr 3 (październik 1946 – październik 1948), dowódca OW nr 1 (październik 1948 – 10 III 1949), dowódca OW nr 4 (10 III 1949 – październik 1954), słuchacz moskiewskiej Akademii Wojskowej im. Woroszyłowa (październik 1954 – 6 XII 1955), dowódca Śląskiego Okręgu Wojskowego (6 XII 1955 – 28 XI 1956). Od 28 XI 1956 r. ponownie w Armii Radzieckiej (CAW, 497/58/83, Akta personalne Wsiewołoda Strażewskiego).

¹⁶ Gwidon Czerwiński, ur. 25 V 1902 r. w Siemianowiczach, generał brygady, żołnierz Wojsk Pogranicznych ZSRS (1923–1937 i 1941–1943), od maja 1943 r. w 1. Dywizji Piechoty WP im. T. Kościuszki, absolwent Wojskowo-Pogranicznej Szkoły NKWD (1928), zastępca dowódcy 1. DP im. T. Kościuszki (5 IV 1944 – czerwiec 1944), dowódca Brygady Zmotoryzowanej Piechoty (czerwiec 1944 – styczeń 1945), komendant Oficerskiej Szkoły Broni Pancernej (styczeń – wrzesień 1945), od września 1945 do 14 II 1947 r. szef Departamentu WOP (CAW 497/58/54969, Akta personalne Gwidona Czerwińskiego).

Marian Gutaker¹⁷, Roman Garbowski¹⁸, Michał Przoński¹⁹, Stefan Sobczak²⁰, Henryk Jurewicz²¹, Eugeniusz Dostojewski²², Mieczysław Dębicki²³, Czesław

- ¹⁷ Marian Gutaker (vel Gutakier, od 1948 r. Graniewski), ur. w 1918 r. we Lwowie, pułkownik, od 1940 r. w Armii Czerwonej, od 1943 r. w 1. DP im. T. Kościuszki, w 1945 r. kpt. na stanowisku zastępcy dowódcy 9. DP, następnie zastępca dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego, główny inspektor ochrony pogranicza (1947–1948), po studiach w ZSRS w wojskach obrony przeciwlotniczej, w 1954 r. członek Międzynarodowej Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie, po powrocie stamtąd wiceminister kontroli państwowej (lipiec 1955 – listopad 1956), od listopada 1960 r. zastępca szefa Sztabu Generalnego WP, główny inspektor planowania i techniki MON. Zwolniony ze służby w 1967 r., w 1968 r. przeniesiony w stan spoczynku (AIPN, 01208/1369, Akta kontroli operacyjnej; H.P. Kosk, *Generacja polska*, t. 1, Pruszków 1998, s. 164; *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. T. Panecki i in., Warszawa 2003, s. 222; T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991, s. 192).
- ¹⁸ Roman Garbowski (do 1946 r. Rachmiel Garber), ur. w 1913 r. w Krynkach, woj. białostockie, pułkownik, absolwent Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Gandawie (Belgia), służbę wojskową odbył w Szkole Podchorążych Rezerwy w Bydgoszczy (1936–1937), uczestnik wojny obronnej we wrześniu 1939 r. (62. pp), potem w ZSRS, od 16 VII 1943 r. w 1. DP im. T. Kościuszki, główny inspektor ochrony pogranicza i dowódca WOP (16 V 1948 – marzec 1951), od 15 V 1951 r. dyrektor Biura Wojskowego MBP, od 1 V 1955 r. dyrektor Zarządu Organizacyjno-Wojskowego MSW, słuchacz Akademii Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych w ZSRS (20 VIII 1958 – 1960), od 1 VII 1960 r. st. inspektor ds. organizacyjno-wojskowych w MSW, od 1 VIII 1960 r. radca ministra spraw wewnętrznych ds. organizacyjno-wojskowych, od 10 VII 1964 r. przeniesiony do dyspozycji MON i wyznaczony do pełnienia służby poza wojskiem na stanowisku dyrektora Departamentu Wojskowego Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego (AIPN, 0194/1777, Akta osobowe Romana Garbowskiego).
- ¹⁹ Michał Przoński, ur. w 1913 r. w Pukasowcach k. Kamieńca Podolskiego, absolwent Politechniki Kijowskiej (1938), obywatel ZSRS, od 1939 do 1944 r. służył w Armii Czerwonej, od czerwca 1944 r. przeniesiony do „ludowego” WP, od listopada 1944 do sierpnia 1947 r. w Sztabie Generalnym WP, szef sztabu Warszawskiego Okręgu Wojskowego (sierpień 1947 – 22 II 1949), od lutego 1949 r. przeniesiony do dyspozycji MBP, od 11 III 1949 r. szef sztabu Głównego Inspektoratu Ochrony Pogranicza w MBP, dowódca WOP (30 VI 1952 – 2 VIII 1955). Od 30 IX 1955 r. odkomenderowany do ZSRS (AIPN, 0329/737; AIPN, 1715/5887).
- ²⁰ Stefan Sobczak, ur. w 1913 r. w Metelinie, funkcjonariusz Resortu Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie (24 VII 1944 – 6 IV 1945), od 7 IV 1945 r. w MBP, kierownika Sekcji IV Wydziału Personalnego, od 19 IV 1945 r. kierownik Wydziału ds. Funkcjonariuszy, od 25 VII 1946 r. naczelnik Wydziału Specjalnego w Gabinetie Ministra BP, od 15 II 1947 r. zastępca dyrektora Departamentu I, od 31 III 1949 r. w Głównym Inspektoracie Ochrony Pogranicza na stanowisku zastępcy szefa Głównego Inspektoratu ds. Specjalnych, zastępca dowódcy WOP ds. zwiadu (1 V 1952 – 11 II 1957), potem w Wojskach Wewnętrznych (11 II 1957 – 15 I 1963), w dyspozycji Departamentu Kadr MSW (15 I – 20 II 1963), od 20 II 1963 do 31 I 1968 r. zastępca dyrektora Biura „C” MSW (<http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?lastName=sobczak&idx=&katalogId=0&subpageKatalogId=2&pageNo=1&osobaId=20841&>).
- ²¹ Henryk Jurewicz, ur. w 1919 r. w Wolczkach, pow. szczuczyński, woj. nowogródzkie, od października 1940 do 25 V 1943 r. w Armii Czerwonej, od 25 V 1943 r. w „ludowym” WP, absolwent Szkoły Oficerów Politycznych (1944), Akademii Sztabu Generalnego (1952) i Akademii Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRS (1959), szef Oddziału II Dowództwa Okręgu Wojskowego nr 1 (1952–1954), skierowany na przeszkolenie w JW 2000 (16–31 I 1954), zastępca szefa Polskiej Misji Wojskowej przy Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych w Korei (1 II – 1 XI 1954), dowódca WOP (26 X 1955 – 31 X 1956). 14 IV 1974 r. zwolniony z zawodowej służby wojskowej (CAW, 1642/79/208, Akta personalne Henryka Jurewicza).
- ²² Eugeniusz Dostojewski (do 24 XI 1947 r. Gargała), ur. w 1924 r. w Gwoźdźcu Kolonii w pow. kołomyjskim, generał brygady, 31 VIII 1943 r. zmobilizowany do służby w 2. DP w ZSRS, elew Oficerskiej Szkoły I Armii WP (28 X 1944 – 30 I 1945); następnie służył w Oficerskiej Szkole Piechoty nr 2 (31 I 1945 – 11 II 1947), słuchacz w Centrum Wyszkolenia Piechoty (12 II 1947 – 29 IX 1947), szef sztabu 12. batalionu OP 6. Brygady WOP (30 IX 1947 – 10 I 1949), dowódca 12. batalionu OP 6. Brygady WOP (11 IV 1949 – 30 X 1950), dowódca 82. batalionu OP 8. Brygady WOP (1 XI 1950 – 15 VIII 1951), p.o. szef sztabu 8. Brygady WOP (16 VIII 1951 – 1 VII 1952), dowódca 22. Brygady WOP (3 V 1954 – 14 VII 1955), szef Oddziału I Dowództwa WOP (15 VII 1955 – 1 IX 1955), szef Sztabu WOP (od 1 IX 1955), dowódca WOP (20 XI 1956 – 5 VIII 1965), dyrektor Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW (1 VIII 1965 – 31 I 1972), dyrektor Departamentu II MSW (1 V 1972 – 30 VI 1975), od 1 VII do 31 VIII 1975 r. pozostawał w grupie rezerwowej Departamentu Kadr MSW (CAW, 1669/83/84, Akta personalne Eugeniusza Dostojewskiego).
- ²³ Mieczysław Dębicki, ur. w 1926 r. w Pikułowicach k. Lwowa, generał dywizji, dr nauk historycznych, od 1944 r. służył w „ludowym” WP, absolwent Oficerskiej Szkoły I Armii WP w Gryficach

Stopiński²⁴ i Feliks Stramik²⁵. Na początku WOP były strukturą wojskową, a nie bezpieczeństwa. Niezależnie jednak od podległości strukturalno-służbowej (MON, MBP czy później MSW) WOP zawsze stanowiły część Sił Zbrojnych PRL, a pełniący w nich służbę byli żołnierzami (zawodowymi lub odbywającymi zasadniczą służbę wojskową). Ustawa lustracyjna mówi jednak nie o WOP, ale o Zwiadzie WOP. Zwiad funkcjonował od powstania tej formacji. Pierwszym jego szefem był ppłk Włodzimierz Karpiński²⁶, jednocześnie zastępca szefa Departamentu WOP ds. wywiadu. Po reorganizacji struktur WOP we wrześniu 1946 r. stanowisko to objął mjr Mikołaj Sajko²⁷, a następnie od 18 października 1947 do 3 lutego 1948 r. obowiązki szefa

w 1945 r., po ukończeniu w 1948 r. Centrum Wyszkożenia Piechoty w Rembertowie służył w WOP, absolwent ASG (1959) i Wyższej Szkoły Nauk Społecznych przy KC PZPR (1965), szef WOP (1965–1971), szef Sekretariatu Komitetu Obrony Kraju (1971 – 19 XII 1983), prezydent miasta stołecznego Warszawy z nominacji Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (18 II 1982 – 5 XII 1986), I zastępca głównego inspektora terytorialnego kraju (1986–1988), pełnomocnik rządu PRL ds. pobytu wojsk radzieckich w Polsce (1988–1990). 25 V 1990 r. przeniesiony do rezerwy. Zmarł w 2001 r. (AIPN, 0193/8168, Akta osobowe Mieczysława Dębickiego; H.P. Kosk, *Generalicja polska...*, s. 117).

²⁴ Czesław Stopiński, ur. 23 VII 1922 r. w Przemyślu, generał dywizji, w „ludowym” WP od 2 II 1945 r., absolwent Oficerskiej Szkoły Piechoty nr 3 w Inowrocławiu (1945), Kursu Dowódców Piechoty (1956) i Akademii Sztabu Generalnego (1961). Od 1 X 1945 r. w WOP jako dowódca 5. Brygady WOP (1954–1955), dowódca 16. Brygady WOP (10 XI 1956 – 1 X 1958), dowódca 15. Bałtyckiej Brygady WOP (16 XI 1961 – 1 X 1968), dowódca 12. Pomorskiej Brygady WOP (do 19 IX 1971), szef, a następnie dowódca WOP (19 IX 1971 – 12 V 1983). Od 12 V 1983 do 8 IX 1984 r. pozostawał w dyspozycji MSW. 12 VII 1984 r. zwolniony z zawodowej służby wojskowej (CAW, 1783/90/13, Akta personalne Czesława Stopińskiego).

²⁵ Feliks Stramik, ur. 20 XI 1924 r. w Sanoku, generał brygady, w „ludowym” WP od 25 IX 1944 r., absolwent Oficerskiej Szkoły Piechoty nr 2 (1945), słuchacz Centrum Wyszkożenia Piechoty Oficerów Sztabowych (1947), absolwent Akademii Sztabu Generalnego (1960), od 3 I 1948 do 26 VII 1950 r. w Departamencie WOP MON na stanowisku kierownika Referatu Morskiego, następnie kierownik Sekcji II Wydziału I, od 20 VII 1950 do 3 I 1966 r. w Dowództwie WOP na kierowniczych stanowiskach w Wydziale, następnie Oddziale Operacyjnym i Sztabie WOP, zastępca szefa WOP (3 I 1966 – 1 X 1971), szef sztabu, zastępca dowódcy WOP (1 X 1971 – 12 V 1983), dowódca WOP (12 V 1983 – 3 IV 1991). Od 3 IV 1991 r. przeniesiony do rezerwy (CAW, 1849/95/76, Akta personalne Feliksa Stramika).

²⁶ Włodzimierz Tomasz Karpiński, ur. w 1898 r. w Krakowie, podpułkownik, podczas I wojny światowej służył w 13. i 113. pp armii austriackiej (1916–1918), w 1917 r. ukończył Szkołę Oficerską Piechoty w Opawie, a w 1924 r. Oficerską Szkołę Żandarmerii w Grudziądzu, służył w Żandarmerii Wojskowej (1920–1935) i Marynarce Wojennej (1932–1935). Po ukończeniu kursu informacyjno-wywiadowczego Oddziału II Sztabu Generalnego WP przydzielony do dowództwa KOP (1936–1939). Po wojnie w Departamencie WOP MON (14 X 1945 – 15 VI 1946). Zdemobilizowany 15 VI 1946 r. (CAW, 264/55/440, CAW, 664/61/86, Akta osobowe Włodzimierza Tomasza Karpińskiego).

²⁷ Mikołaj Sajko, ur. w 1913 r. w Kuźnicy, szeregowiec (b. podpułkownik), absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Grodnie i tamtejszej Szkoły Podchorążych Piechoty Rezerwy (1936), 12 VII 1944 r. powołany do służby wojskowej, mianowany podporucznikiem, absolwent Wyższej Szkoły Oficerskiej w Rembertowie (1945), potem w organach Informacji Wojskowej (listopad 1945 – wrzesień 1947), od września 1947 r. zastępca szefa Departamentu WOP ds. zwiadu w MON. We wrześniu 1948 r. jako szef Wydziału VII Zwiadowczego aresztowany przez Informację Wojskową pod zarzutem m.in. kolaboracji z Niemcami. 17 XII 1949 r. wyrokiem Wojskowego Sądu Okręgowego w Warszawie skazany na 10 lat pozbawienia wolności i utratę praw publicznych za przestępstwo z art. 3 dekretu z 31 VIII 1949 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy [...] i art. 152 kodeksu karnego WP, wyrokiem NSW w Warszawie z 15 II 1950 r. karę złagodzone do 5 lat pozbawienia wolności, 15 II 1950 r. zdegradowany do stopnia szeregowego. Jak podaje Zenon Jackiewicz, po

Wydziału Wywiadowczego powierzono Jakubowi Leiblerowi²⁸. Struktury terenowe WOP stanowiły oddziały WOP (dwanaście) oraz Centrum Wyszkożenia WOP – początkowo ulokowane w Rawiczu, następnie przeniesione do Ostródy, a w 1948 r. do Kętrzyna²⁹, Samodzielny Zakład Tresury Psów w Ostródzie i przejściowy punkt kontrolny Warszawa-Okęcie.

W czerwcu 1946 r. szef Departamentu WOP wydał instrukcję o zakresie pracy podległej mu strukturze³⁰, w której jako zadania WOP wymienił m.in.:

- niedopuszczenie do naruszania granicy państwa przez obce władze i ich organy;
- zapobieganie nielegalnemu przekraczaniu granicy;
- zapobieganie przesyłaniu przez granicę pism, dzienników, broszur skierowanych przeciwko państwu i prawowitym władzom;
- ściganie wszelkich poczynań i zamierzeń skierowanych przeciwko politycznym interesom państwa.

W tym celu Departament WOP miał m.in.:

- organizować i kierować pracą wywiadowczą na terytorium Polski, jak również państw sąsiadujących, z wyłączeniem ZSRS;
- organizować i kierować walką ze szpiegostwem i dywersją;
- organizować i kierować pracą wywiadowczo-śledczą;
- organizować i kierować pracą likwidacyjną grup dywersyjnych, bandyckich, szpiegowskich w strefie nadgranicznej.

W instrukcji tej po raz pierwszy jest też mowa o Wydziale Zwiadowczym, który miał być instrumentem służącym do realizacji zadań Departamentu WOP. Przedmiotową instrukcję uznać chyba można za pierwszy normatyw tworzący strukturę Zwiadu WOP. Według wspomnianej instrukcji Wydział Zwiadowczy miał składać się z trzech sekcji:

- wywiadowczej;
- kontrwywiadowczej;

1956 r. został zwolniony i zrehabilitowany (Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1991. Krótki informator historyczny*, Kętrzyn 1998, s. 7–9, 14). W aktach osobowych Sajki brak materiałów potwierdzających tę informację.

²⁸ Jakub Leibler, ur. w 1910 r. we Lwowie, pułkownik, wcześniej czeladnik krawiecki, członek PPR i PZPR, absolwent Szkoły Podoficerskiej 3. Pułku Strzelców Podhalańskich w Bielsku-Białej (1932), uczestnik wojny w Hiszpanii w 13. Międzynarodowej Brygadzie im. J. Dąbrowskiego (1937–1939), internowany we Francji i Afryce Północnej (1939–1943), od 1943 r. w ZSRS, absolwent Oficerskiej Szkoły Piechoty w Riazaniu (1944), oficer wychowawczo-polityczny (1944–1945), p.o. szef Wydziału Wywiadowczego w Departamencie WOP (18 X 1947 – 3 II 1948), słuchacz kursu specjalnego (4 II – 24 IV 1948), zastępca szefa Wydziału VII (Zwiadowczego) w Głównym Inspektoracie Ochrony Pogranicza (25 IV 1948 – 31 IX 1949), słuchacz ASG (1 X 1948 – 21 VIII 1952), oficer 14. Dywizji Piechoty w Walczu (30 VIII 1952 – 14 V 1953), wykładowca WAT (17 VI 1953 – 12 II 1965), w dyspozycji szefa Departamentu Kadr MON (13 II 1965 – 8 VII 1966). 4 VIII 1966 r. przeniesiony do rezerwy (CAW, 1507/72/191, Akta osobowe Jakuba Leiblera).

²⁹ H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1948*, Warszawa 1971, s. 127–128.

³⁰ CAW, IV.501.1/A 841.

- ogólnej, w skład której wchodził dział finansowy.
Zadaniem sekcji wywiadowczej było organizowanie i kierowanie pracą agencyjno-wywiadowczą na terytorium państw sąsiednich (z wyjątkiem Związku Sowieckiego) na głębokość 50–70 km, z zadaniem rozpoznania terenu pod względem:
 - geograficznym, politycznym i ekonomicznym;
 - ilości umocnień wojskowych i przemysłu wojennego,
 - stanu dróg, transportu i ich możliwości,
 - obecności „dywersyjno-bandyckiego i szpiegowskiego elementu” i baz przemysłowych,
 - obecności krewnych i rodzin obywateli polskich.

Zadanie to realizowano przez kierowanie pracą wywiadowczą podległych sztabów i kontrolowanie ich operacyjnej działalności, opracowywanie instrukcji potrzebnych do pełnienia służby wywiadowczej przez komórki WOP, łączenie materiału agencyjno-wywiadowczego podległych sztabów.

Sekcja kontrwywiadowcza organizowała i kierowała pracą agencyjno-wywiadowczą na terenie własnego pasa przygranicznego w kierunku:

- rozpracowywania osób prowadzących wrogą działalność przeciwko państwu,
- zwalczania dywersji, przemytu i innych przestępstw.

Sekcja organizowała i kierowała pracą mającą na celu likwidację oddziałów dywersyjno-bandyckich i grup szpiegowskich w pasie przygranicznym, prowadziła centralną ewidencję spraw szpiegowskich będących w rozpracowaniu podległych komórek zwiadowczych, kierowała śledztwem w sprawach agencyjno-wywiadowczych, kierowała likwidacją³¹ rozpracowywanych spraw podejrzanych, jak również zatrzymanych osób, prowadziła w wyznaczonych przypadkach sama prace śledcze, opracowywała instrukcje potrzebne do pełnienia służby kontrwywiadowczej przez komórki WOP, prowadziła centralne dossier agentów zatrudnionych w podległych komórkach zwiadowczych oraz ewidencję „podejrzanego elementu” w pasie przygranicznym, łączyła materiał agencyjno-wywiadowczy podległych sztabów, wydawała biuletyny wywiadowcze i informowała władze przez II wiceministra obrony narodowej, naczelnego dowódcę WP i rząd. Sekcja ogólna prowadziła kancelarię ogólną Wydziału Zwiadu, centralną buchalterię funduszu wywiadowczego i przydzielała odpowiednie kredyty z tego funduszu dla podległych komórek zwiadowczych oraz kontrolowała należyte wydatkowanie tego funduszu w podległych komórkach zwiadowczych. Obsługą przejść granicznych według wspomnianej instrukcji miała zajmować się sekcja porozumiewawcza konfliktów granicznych³² i kontroli przejściowych punktów kontrolnych (PPK), przekształconych później w graniczne punkty kontrolne działające w ramach Wydziału Operacyjno-Liniowego.

³¹ Zob. rozdział III, dział A, lit. c pkt 3 instrukcji.

³² Zob. rozdział III, dział B, lit. d instrukcji.

1 stycznia 1949 r. na mocy rozkazu ministra obrony narodowej nr 0205/org. z 4 grudnia 1948 r.³³ Wojska Ochrony Pogranicza zostały podporządkowane Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Przed zmianą podporządkowania WOP, tj. przed przekazaniem ich do MBP, rozkazem MON z 20 marca 1948 r. nr 055/org.³⁴ wprowadzono zmiany w nazewnictwie WOP i poszczególnych szczebli organizacyjnych. W rozkazie tym uzasadniano je „specyficznym charakterem służby oraz koniecznością dostosowania do zmienionych warunków, jakie zaistniały na skutek wzmożonego ruchu granicznego”.

Według przytoczonego powyżej rozkazu od 1 maja 1948 r. przemianowano Departament WOP na Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza, oddziały WOP – na brygady ochrony pogranicza, komendy odcinków WOP – na samodzielne bataliony ochrony pogranicza.

Od przejścia WOP do MBP aż do rozwiązania MBP Wojska Ochrony (Ochronne) Pogranicza jako całość zgodnie z ustawą lustracyjną muszą być traktowane jako organ bezpieczeństwa państwa (art. 2 ust. 1 pkt 4 ustawy lustracyjnej z 2006 r.) – jednostki organizacyjne podlegające Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego.

Rozkazem MBP nr 068 z 1 lipca 1949 r. od 1 stycznia 1950 r. Główny Inspektorat WOP (utworzony w 1948 r. na bazie Departamentu WOP na podstawie rozkazu MBP nr 14 z 31 marca 1949 r.³⁵) przekształcono w Dowództwo WOP (już w strukturze MBP). W Dowództwie WOP w ramach Sztabu WOP funkcjonował m.in. Wydział (Oddział) VII Zwiadowczy dowodzony przez ppłk. Wasylą Gabijewą³⁶. Jak wspomniano, od 1 stycznia 1949 do 14 grudnia 1954 r. całość WOP traktowana jest jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej.

W 1952 r. zreorganizowano Dowództwo WOP, podporządkowując je dowódcy wojsk wewnętrznych gen. bryg. Juliuszowi Hibnerowi. Po reorganizacji struktura Dowództwa WOP wyglądała następująco³⁷:

- 1) dowódca WOP – płk Michał Przoński (do 2 sierpnia 1955 r., potem jako p.o. płk Stefan Sobczak – do 10 listopada 1955 r.) i płk Henryk Jurewicz;
- 2) Sztab WOP – szef sztabu płk Włodzimierz Bowtrukiewicz (do 1 sierpnia 1952 r.) i płk Eugeniusz Buchwałow, jednocześnie zastępcy dowódcy WOP; w sztabie wyodrębniono wydziały (oddziały): Operacyjny – szefowie płk Aleksander

³³ CAW, IV.501.1/A/66.

³⁴ CAW, IV.501.1/A/67.

³⁵ AIPN, 572/759.

³⁶ Wasyl Gabijew, ur. w 1922 r. w Pyćkówe (Białoruska SRS), obywatel ZSRS, pułkownik, absolwent Szkoły Oficerskiej Łączności w Krasnojarsku (1941), służył w Armii Czerwonej (1940–1943), od 8 VIII 1943 r. w WP, absolwent Kursu Specjalnego WOP w Wesolej (1947), od 7 X 1945 r. w WOP, szef Wydziału VII (Zwiadowczego) WOP (7 I 1950 – 20 VII 1950), od 16 VIII 1950 r. szef Oddziału VII (Zwiadowczego) WOP, od 15 XI 1953 r. zastępca szefa Zarządu VII (Zwiadowczego) WOP, rozkazem personalnym MBP nr 536 z 4 VI 1954 r. odkomenderowany do ZSRS (AIPN, 1715/437, AIPN, 0322/22, t. 1, Akta osobowe Wasylą Gabijewą)

³⁷ Z. Jackiewicz, *op. cit.*, s. 17–18.

- Fomin i ppłk Kazimierz Posyniak, Wyszkożenia Bojowego – szefowie płk Teodor Jakutowicz i ppłk Adam Broda, Łączności – szef ppłk Jerzy Fesenko, Organizacyjno-Ewidencyjny – szefowie mjr Tadeusz Góra (do 1954 r.) i mjr Mieczysław Dębicki, Łączności Specjalnej – szef zarządu kpt. Ludwik Piotrowiak;
- 3) Zarząd Polityczny – szef ppłk Stanisław Łukasik, jednocześnie zastępca dowódcy WOP ds. politycznych;
 - 4) Zarząd VII Zwiadowczy – szef płk Stefan Sobczak, jednocześnie zastępca dowódcy WOP ds. zwiadu;
 - 5) Zarząd Tyłów – szef płk Waław Rutkowski, jednocześnie zastępca dowódcy WOP ds. tyłów;
 - 6) Oddział Służby Morskiej – szef kmdr Jan Gričiuik, jednocześnie zastępca dowódcy WOP ds. morskich;
 - 7) Oddział Kontroli Ruchu Granicznego – szef ppłk Aleksander Grylak;
 - 8) Oddział Kadr – szefowie ppłk Franciszek Pawlak i mjr Tadeusz Góra (od 1954 r.);
 - 9) Wydział Uzbrojenia – szef mjr Bernard August;
 - 10) Wydział Inżynieryjno-Saperski – szef ppłk Furmański;
 - 11) Oddział Finansowy – szef mjr Adam Szpakowski;
 - 12) Samodzielna Sekcja Łączności – kierownik por. (kpt.) Tadeusz Froś;
 - 13) Kancelaria Główna – kierownik chor. Leonard Martan.

Od 1 lipca 1952 r. Dowództwo WOP przyjął od komend wojewódzkich MO całokształt spraw związanych z zaopatrzeniem kwatermistrzowskich brygad, a brygady – pododdziałów granicznych. Odtąd Wojska Ochrony Pogranicza stały się w pełni samodzielne i niezależne w sprawach gospodarczych³⁸.

Uciezka Józefa Światły, a w jej konsekwencji rozwiązanie MBP i dekret Rady Państwa z 7 grudnia 1954 r. o powołaniu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego³⁹ skutkował tym, że Wojska Ochrony Pogranicza przeszły do resortu MSW (art. 2 pkt 9 dekretu oraz przepisy par. 1 ust. 1 lit. e uchwały nr 823a Rady Ministrów z 7 grudnia 1954 r. o zakresie działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz jego organów terenowych⁴⁰), przestając być jako całość organem bezpieczeństwa państwa w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 4 ustawy lustracyjnej. Odtąd aż do 31 lipca 1990 r. organem bezpieczeństwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej i ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu był jedynie Zwiad WOP.

Należy zwrócić uwagę, że zgodnie z art. 1 ustawy lustracyjnej służba (i współpraca) w Zwiadzie WOP po 31 lipca 1990 r. nie jest już traktowana jako służba w organach bezpieczeństwa, a co za tym idzie – od 1 sierpnia 1990 r. Zwiad WOP nie może

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ DzU 1954, nr 54, poz. 269.

⁴⁰ MP 1955, nr 8, poz. 83.

być dalej traktowany jako organ bezpieczeństwa państwa. WOP, a tym samym Zwiad WOP, na podstawie art. 148 ust. 3 ustawy z 12 października 1990 r. o Straży Granicznej został rozformowany 16 maja 1991 r.

Po reorganizacji WOP w 1957 r. w strukturze Dowództwa WOP pojawia się Zarząd II Zwiadu (dotychczas posługiwał się numerem VII). Na jego czele stanął gen. bryg. Józef Waluk⁴¹, będący jednocześnie zastępcą dowódcy ds. zwiadu⁴². Struktura Zarządu Zwiadu WOP wyglądała następująco. Zarządem kierował jego szef, który miał dwóch zastępców. W Zarządzie Zwiadu funkcjonowały:

- Oddział Kontrwywiadu, przekształcony później na Oddział Operacyjno-Rozpoznawczy;
- Oddział Kontroli Ruchu Granicznego;
- Oddział Śledczy.

Ponadto w Zarządzie Zwiadu istniały dwa wydziały:

- Wydział Szkolenia;
- Wydział Ewidencji i Techniki Operacyjnej oraz Kancelaria Zarządu.

Pracami oddziałów i wydziałów kierowali ich szefowie. W Oddziale Kontrwywiadowczym i Kontroli Ruchu Granicznego etat przewidywał stanowisko zastępcy szefa.

Dowództwo WOP i podległe mu jednostki zreorganizowano ponownie, podporządkowując od 1 lipca 1965 r. WOP generalnemu inspektorowi obrony terytorialnej MON gen. Grzegorzowi Korczyńskiemu na podstawie zarządzenia prezesa Rady Ministrów nr 41 z 24 czerwca 1965 r.⁴³ W strukturach MSW pozostał Oddział Kontroli Ruchu Granicznego i graniczne placówki kontrolne⁴⁴. „Odtąd granicę »zieloną« ochraniali żołnierze WOP podlegli MON, a ruch graniczny i obiekty z nim związane – funkcjonariusze pionu kontroli ruchu granicznego podlegli MSW. Do tych działań powołano w MSW Zarząd Kontroli Ruchu Granicznego (etat 018/6), a w komendach wojewódzkich MO – wydziały kontroli ruchu granicznego, które podporządkowano GPK. Dyrektorem Zarządu KRG MSW został gen. bryg. Eugeniusz Dostojewski, były

⁴¹ Józef Waluk *vel* Rogowski, ur. w 1911 r. w Woli, pow. grodzieński, generał brygady, w latach 1914–1917 przebywał w ZSRS, członek Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (1930–1938), w 1935 r. skazany na 5 lat pozbawienia wolności, od 1939 r. przebywał w ZSRS, od 1941 r. w Armii Czerwonej, od 1946 r. w „ludowym” WP, instruktor i szef oddziału Informacji Wojskowej KBW (1946–1948), zastępca szefa Zarządu Polityczno-Wychowawczego KBW oraz zastępca szefa i szef Zarządu Informacji KBW (1950–1954), słuchacz rocznego Kursu Specjalistycznego Wyższej Szkoły KGB w ZSRS (1954–1955), zastępca dowódcy WOP i szef Zarządu II Zwiadu WOP (od 1955), dowódca WOP (27 VIII – 20 XII 1965), od 30 XII 1965 szef Misji Wojskowej PRL w Komisji Nadzoru Państw Neutralnych w Korei Północnej (AIPN, 0194/1862, AIPN, 00-244/164/19, Akta osobowe Józefa Waluka, AIPN, 2180/2012, Karta ewidencyjna żołnierza Zwiadu WOP dotycząca Józefa Waluka).

⁴² Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, 2819/30, Dowództwo WOP, Etat Dowództwa WOP nr 44/0127 z 1983 r.

⁴³ AAN, 218/72 (niepublikowane).

⁴⁴ Z. Jackiewicz, *op. cit.*, s. 21

dowódca WOP⁴⁵. W strukturach MON-owskiego WOP pozostał Zarząd II WOP, którego szefem był płk Jan Romańczuk⁴⁶, a od 1968 r. – płk Edward Tarała⁴⁷.

W 1971 r. Wojska Ochrony Pogranicza powróciły do resortu spraw wewnętrznych na podstawie decyzji nr 104/71 Prezydium Rządu z 31 lipca 1971 r.⁴⁸ W związku z ponownym podporządkowaniem WOP MSW minister spraw wewnętrznych zarządzeniem organizacyjnym 0100/org. z 18 grudnia 1971 r.⁴⁹ rozwiązał z dniem 1 stycznia 1972 r. Zarząd Kontroli Ruchu Granicznego. Na mocy tego zarządzenia Dowództwo WOP przejęło kontrolę ruchu granicznego, ochronę przejść granicznych, operacyjną ochronę rybołówstwa dalekomorskiego oraz statystykę ruchu granicznego. GPK zostały podporządkowane dowódcy WOP wraz ze stanowiskami etatowymi z Wydziału Kontroli Ruchu Granicznego. Na stan WOP przeszły (pkt IV 3 zarządzenia) stany osobowe GPK (funkcjonariusze, żołnierze zawodowi, pracownicy cywilni).

Na czele Zarządu II (Zwiadu) Wojsk Ochrony Pogranicza stali – wspomniany Edward Tarała (do 1981 r.), następnie płk Edmund Warda⁵⁰ (do 1987 r.) i gen. bryg. Józef

⁴⁵ *Ibidem*, s. 24.

⁴⁶ Jan Romańczuk, ur. 12 XII 1922 r. w Dańczy, woj. lubelskie, generał brygady, partyzant GL i AL pod ps. „Żbik” (luty 1943 – 28 VII 1944), referent PUBP we Włodawie (20 IX 1944 – czerwiec 1945), słuchacz Centralnej Szkoły MBP w Łodzi (czerwiec 1945 – 27 IX 1945), przydzielony do Zarządu Informacji KBW (28 IX 1945 – 23 VIII 1947), potem w Grupie Operacyjnej „W” KBW (23 VIII – 10 X 1947), p.o. szef Oddziału Informacji (8 X 10 1947 – 31 XII 1948), szef Wydziału Informacji w 5. pułku KBW (31 X 1948 – 15 X 1952), zastępca ds. specjalnych szefa Wydziału VII (Zwiad) 3. Brygady WOP (15 X 1952 – 15 XI 1953), zastępca ds. specjalnych szefa Wydziału VII (Zwiad) 8. Brygady WOP (15 XI 1953 – 1 XI 1956), w Dowództwie WOP szef Oddziału II Zarządu II (1 XI 1956 – 15 II 1957) i oficer pionu wychowawczo-politycznego (15 II 1957 – 1 IX 1963), szef Zarządu WSW Wojsk KBW i WOP (15 V 1962 – 3 I 1966), zastępca szefa WOP ds. zwiadu (3 I 1966 – 29 XI 1968), przydzielony do Zarządu II Sztabu Generalnego, attaché przy ambasadorze PRL w Szwajcarii (30 XI 1968 – 15 XI 1971), w dyspozycji Departamentu Kadr MSW (16 XI 1971 – 22 VIII 1972), komendant Ośrodka Techniki Operacyjnej Szefostwa WSW (22 VIII 1972 – 28 VI 1974), szef Oddziału Techniki Operacyjnej WSW (28 VI 1974 – 19 III 1979), zastępca szefa Zarządu IV Szefostwa WSW (19 III 1979 – 12 XII 1980). 12 XII 1980 r. przeniesiony do rezerwy. Zmarł w 2005 r. (AIPN, 2174/5758, AIPN, 00-244/180/4, AIPN, 00230/35/3, Akta osobowe Jana Romańczuka).

⁴⁷ Edward Tarała, ur. w 1926 r. w Stryju, generał dywizji, od 9 XII 1946 r. w pionie Zwiadu WOP, szef Zarządu Zwiadu WOP (1 VI 1968 – 24 XI 1981), dyrektor generalny Służby Polityczno-Wychowawczej MSW (25 XI 1981 – 30 XI 1987), szef wojsk MSW (1 XII 1987 – 21 XI 1989), następnie w dyspozycji ministra spraw wewnętrznych – do 22 III 1990 r. (<http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?lastName=tarała&idx=&katalogId=0&subpageKatalogId=0&pageNo=1&osobaId=14358&>).

⁴⁸ AAN, URM, 137/17.

⁴⁹ ASG, Dowództwo WOP, 2519/2, k. 250–251.

⁵⁰ Edmund Warda, ur. w 1923 r. w Woli Kotkowskiej, pow. radomszczański, pułkownik, w okresie okupacji w GL i AL pod ps. „Ketling”, od 15 III 1945 r. w „ludowym” WP, słuchacz Centralnej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych (17 III – 15 IX 1945), od 5 II 1946 do 9 XI 1990 r. służył w WOP na różnych stanowiskach, zastępca szefa Oddziału Kontrwywiadu Zarządu Zwiadu WOP (26 VIII 1965 – 15 II 1966), szef Wydziału Wyszkożenia Zarządu Zwiadu WOP (15 II 1966 – 1 X 1971), zastępca szefa Zarządu Zwiadu WOP – szef Oddziału Kontrwywiadu (1 X 1971 – 1 I 1974), zastępca szefa Zarządu Zwiadu (1 I 1971 – 1 X 1982), p.o. zastępca dowódcy WOP ds. zwiadu (1 X 1982 – 1 IX 1983), zastępca dowódcy WOP ds. zwiadu – szef Zarządu Zwiadu WOP (1 IX 1983 – 31 X 1986), delegowany do pracy poza resortem MSW – konsul generalny PRL w Ostrawie – Czechosłowacja (1 XI 1986 – 9 XI 1990). 9 XI 1990 r. przeniesiony w stan spoczynku (CAW, 1849/95/2417, Akta personalne Edmunda Wardy).

Rudawski⁵¹, będący zarazem zastępcą dowódcy WOP ds. zwiadu⁵². Jak podaje Zenon Jackiewicz, w strukturach Zwiadu WOP funkcjonowały dwa samodzielne oddziały zwiadowcze WOP w Kętrzynie i Białymstoku. Oddział w Kętrzynie sformowano na bazie 19. Brygady WOP (zarządzenie DWW nr 015/WW z 6 lipca 1956 r.). W jego skład wchodził:

- 1) szef oddziału (pełnomocnik graniczny), zastępca szefa oddziału i sekretarz pełnomocnika granicznego, szefem oddziału był mjr Waław Kurowski;
- 2) oficerowie zwiadu – trzech;
- 3) oficer śledczy;
- 4) kancelaria.

Samodzielnemu Oddziałowi Zwiadowczemu podlegały:

- 1) placówki WOP: Ołownik, Szczurkowo, Gronowo i Gołdap;
- 2) graniczne placówki kontrolne: Braniewo (drogowa), Bartoszyce (kolejowa) i Skandawa (kolejowa)⁵³.

Oddział w Białymstoku utworzono w 1956 r. na bazie 22. Brygady WOP rozkazem 015/WW z 6 lipca 1956 r. Skład oddziału stanowili:

- 1) szef oddziału (pełnomocnik graniczny), zastępca szefa oddziału i sekretarz pełnomocnika granicznego, szefem oddziału był ppłk Grzegorz Wolfson⁵⁴;
- 2) oficerowie zwiadu – pięciu;
- 3) oficer śledczy;
- 4) kancelaria.

Samodzielnemu Oddziałowi Zwiadowczemu podlegały:

- 1) placówki WOP: Rutka Tartak, Hołny Wolmera, Kuźnica, Jaryłówka, Białowieża i Czeremcha;
- 2) graniczne placówki kontrolne: Kuźnica (kolejowa), Krynki (kolejowa) i Czeremcha (kolejowa)⁵⁵.

⁵¹ Józef Rudawski, ur. w 1933 r. w Kalwarii Paławskiej, generał brygady, od 15 IX 1951 r. funkcjonariusz WUBP w Katowicach, słuchacz Oficerskiej Szkoły WOP (1 X 1951 – 6 VIII 1953), oficer 16. Kaszubskiej Brygady WOP (7 IX 1953 – 1 IX 1962), słuchacz WAP im. F. Dzierżyńskiego (1 IX 1962 – 29 VI 1963), przydzielony do Kaszubskiej Brygady WOP (29 VI 1963 – 7 VIII 1963), a potem do Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW (17 IX 1963 – 31 VIII 1963), słuchacz WAP im. F. Dzierżyńskiego (1 IX 1963 – 26 VIII 1969), zastępca dowódcy 3. Karpackiej Brygady WOP ds. zwiadu (3 X 1969 – 25 VIII 1971), dowódca Sudeckiej Brygady WOP ds. zwiadu (4 XII 1979 – 16 II 1987), szef Zwiadu WOP (16 II 1987 – 30 VII 1990). Zwolniony ze służby 28 III 1991 r. (CAW, 1849/95/64, Akta osobowe Józefa Rudawskiego).

⁵² Z. Jackiewicz, *op. cit.*, s. 27.

⁵³ *Ibidem*, s. 86.

⁵⁴ Grzegorz Wolfson, ur. w 1917 r. w Łodzi, podpułkownik, członek PPR i PZPR, żołnierz 50. zap. pp Armii Czerwonej, słuchacz Szkoły Podchorążych Broni Pancernych w Riazaniu (10 XII 1943 – 15 V 1944), oficer 3. Brygady Pancerniej I Korpusu Pancernego (15 V 1944 – 17 II 1946), przydzielony do WOP (17 II 1946 – 19 V 1965), słuchacz kursu dowódców przy Instytucie Wojsk Komitetu ds. Bezpieczeństwa w Moskwie (1 XI 1957–13 IX 1958). 19 V 1965 r. przeniesiony do rezerwy (AIPN Wr, 465/1405, Akta osobowe Grzegorza Wolfsona).

⁵⁵ Z. Jackiewicz, *op. cit.*, s. 95.

W zakresie pracy operacyjnej Zarząd II Dowództwa WOP został podporządkowany zarządzeniem MSW nr 07/61 z 12 stycznia 1961 r.⁵⁶ Departamentowi II (Kontrwywiad) MSW. Na mocy tego zarządzenia dyrektor Departamentu II MSW wydawał wytyczne pracy operacyjnej, zaś organy kontroli ruchu granicznego zostały podporządkowane Zarządowi II Dowództwa WOP (Zwiadowi). Zarząd II WOP został także zobowiązany do zreorganizowania systemu kontroli ruchu granicznego w celu powiązania go z całokształtem potrzeb operacyjnych. Kontrolę ruchu granicznego mieli prowadzić funkcjonariusze znający zarówno zasady pracy operacyjnej, jak i kontrolerskiej. Przedmiotowe zarządzenie do zadań Zarządu II WOP zaliczyło w szczególności:

- 1) organizowanie pracy operacyjnej w celu wykrywania i zapobiegania przestępczości granicznej, a przede wszystkim:
 - a) wykrywanie nielegalnych kanałów przerzutowych i przesyłkowych;
 - b) ujawnianie osób podejrzanych o dokonywanie przestępstw granicznych;
 - c) wykrywanie osób, które mogą być powiązane z działalnością obcych wywiadów spośród zatrzymanych przestępców granicznych i osób przekraczających granice w legalnym ruchu granicznym (zadania te Zwiad WOP miał realizować w szerokiej współpracy z ludnością cywilną oraz z wykorzystaniem sieci tajnych współpracowników);
- 2) wykrywanie na podstawie wytycznych Departamentu II MSW i wydziałów II KW MO na przejściach granicznych materiałów szpiegowskich przewożonych lub przekazywanych w różnego rodzaju przesyłkach do wrogich ośrodków szpiegowskich za granicę oraz nadsyłanych tą drogą szpiegowskich instrukcji i zadań;
- 3) wykrywanie w czasie kontroli ruchu granicznego wszelkiego rodzaju innych przesyłek zawierających przemysł, „wrogą” literaturę itp. oraz osób przewożących tego rodzaju materiały lub usiłujących przekroczyć granicę bez właściwych dokumentów;
- 4) wykonywanie operacyjnych czynności zleczanych przez dyrektora Departamentu II (naczelników wydziałów II KW MO).

Co istotne – organy Zwiadu WOP miały prowadzić pracę operacyjną na podstawie instrukcji operacyjnych SB (pkt II.11 zarządzenia).

Do zadań Wydziału II Brygady WOP należało także prowadzenie postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa graniczne. Zakres działań Zwiadu WOP poszerzono w związku z zarządzeniem nr 026/82 MSW w sprawie przejścia przez Zwiad WOP operacyjnej ochrony pogranicza⁵⁷. Zgodnie z par. 1 tego zarządzenia Zwiad WOP miał przejąć od SB niektóre jej zadania realizowane „na pograniczu”. W tym celu SB miała przekazać Zwiadowi WOP obiekty wraz z osobowymi źródłami

⁵⁶ AIPN Gd, 0046/230/-/3.

⁵⁷ AIPN, 0731/61.

informacji i inne materiały z dotychczasowego rozpoznania tych obiektów. Według załącznika do zarządzenia nr 026/82 zadania Zwiadu WOP w operacyjnej ochronie pogranicza to m.in.:

- 1) operacyjna ochrona pogranicza, niektórych obiektów gospodarczych i administracyjnych tam rozmieszczonych, a w szczególności:
 - granicznych urzędów celnych i ich agend;
 - granicznych stacji kolejowych i przeładunkowych, punktów zdawczo-odbiorczych i innych instytucji (przedsiębiorstw) rozlokowanych w obrębie tych stacji PKP;
 - baz transportu międzynarodowego PKS;
 - państwowych gospodarstw rolnych, leśnych i hodowlanych oraz zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego;
 - przedsiębiorstw i zakładów gospodarki narodowej,
 - przedsiębiorstw i instytucji położonych na obszarze portów morskich;
 - innych zakładów i instytucji, których działalność związana jest z obsługą międzynarodowego ruchu osobowego i towarowego;
- 2) zapobieganie, rozpoznawanie i wykrywanie wszelkiej wrogiej i przestępczej działalności oraz wynikających stąd zagrożeń dla podstawowych interesów politycznych i gospodarczych państwa oraz godzących w bezpieczeństwo i porządek publiczny, a w szczególności:
 - penetracji pogranicza i obiektów tam położonych podejmowanej przez wrogie ośrodki i służby specjalne przeciwnika, w tym jednostek i obiektów WP i AR,
 - powstawania nielegalnych, antypaństwowych organizacji społeczno-politycznych;
 - nielegalnych działań podejmowanych przez elementy antysocjalistyczne;
 - powstawania sytuacji mogących powodować niepokoje społeczne,
 - niegospodarności i marnotrawstwa mienia społecznego w obiektach gospodarki uspołecznionej;
- 3) realizując zadania określone w pkt 1 i 2, Zwiad WOP miał stosować środki, formy i metody pracy operacyjnej właściwe dla Służby Bezpieczeństwa.

Dla wykonania wskazanych zadań zawarto 21 września 1982 r. porozumienie o współdziałaniu pomiędzy Departamentem II MSW a Zarządem Zwiadu WOP oraz ich jednostek organizacyjnych w terenie, a także o współdziałaniu pomiędzy Departamentem III MSW a Zarządem Zwiadu WOP i wydziałami zwiadu w brygadach WOP – 22 września 1982 r.⁵⁸

16 maja 1991 r., z dniem sformowania Straży Granicznej, Wojska Ochrony Pogranicza, a tym samym Zwiad WOP, zakończyły działalność. W pracy pionu lustracyj-

⁵⁸ AIPN, 0731/61.

negu IPN problemem jest wskazanie, na jakiej podstawie zakwalifikować daną strukturę (np. GPK) do struktur Zwiadu WOP. Pożyteczne w tej kwestii będą następujące normatywy: wspomniana instrukcja o zakresie pracy Departamentu WOP z 1946 r., pierwszy dokument określający, z jakich pionów składa się Wydział Zwiadowczy, tymczasowa instrukcja o wzajemnej współpracy organów zwiadowczych WOP z organami MBP z 19 listopada 1947 r.⁵⁹, która jako organy zwiadu WOP wymienia:

- Wydział Zwiadowczy w Departamencie WOP;
- zastępców dowódców oddziałów WOP ds. zwiadu;
- zastępców komendantów oddziałów WOP ds. zwiadu.

Podobnie wykorzystana może być instrukcja głównego inspektora ochrony pogranicza w sprawie organizacji pracy operacyjnej służby ochrony granicy państwowej, stanowiąca załącznik do rozkazu MBP nr 14 z 31 marca 1949 r.⁶⁰, w której jako jednostki zwiadu WOP wymienia się:

- oficera zwiadu WOP na strażnicy;
- referaty VII Sztabu Baonu Ochrony Pogranicza;
- sekcje VII Sztabu Brygady OP;
- Wydział VII Głównego Inspektoratu OP.

Kolejnym normatywem pomocnym przy określaniu jednostek organizacyjnych Zwiadu WOP jest zarządzenie nr 0112/72 ministra spraw wewnętrznych z 11 października 1972 r. w sprawie zakresu działania Dowództwa WOP⁶¹. W par. 9 ust. 2 załącznika do tego zarządzenia sprecyzowano zakres działania zastępcy dowódcy WOP ds. zwiadu, wskazując, iż należy do niego w szczególności: kierowanie kontrwywiadowczą ochroną granicy, kontrola ruchu granicznego oraz nadzór postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa graniczne i skarbowe, a także kierowanie działalnością Zarządu Zwiadu oraz organizowanie, koordynacja i nadzór nad kontrwywiadowczą ochroną granic. Par. 14 przedmiotowego załącznika stanowi, że do zadań Zarządu Zwiadu w szczególności należało:

- 1) kierowanie kontrwywiadowczą ochroną granic,
- 2) organizowanie rozpoznania i operacyjnej kontroli osób i ośrodków stanowiących zagrożenie dla nienaruszalności i bezpieczeństwa granic PRL oraz stosowanie przedsięwzięć profilaktycznych i dezintegrujących grupy przestępcze,
- 3) zapobieganie środkami pracy operacyjnej sytuacjom sprzyjającym podejmowaniu wrogiej lub przestępczej działalności na pograniczu;
- 4) podejmowanie przedsięwzięć zmierzających do ustalenia zamiarów, form i metod działalności przeciwnika w zakresie niezbędnym do zapewnienia skutecznego przeciwdziałania i likwidowania przestępczości granicznej;

⁵⁹ AIPN Sz, 008/17.

⁶⁰ AIPN Po, 06/303/-/77.

⁶¹ AIPN, 1585/3211.

- 5) zwalczanie zorganizowanej działalności przerzutowo-przemycniczej przez granice;
- 6) ujawnianie, kontrolowanie i likwidowanie kanałów przerzutu osób i literatury nadesłanej do kraju przez ośrodki dywersji ideologicznej;
- 7) organizowanie operacyjnej kontroli cudzoziemców przekraczających granicę państwa oraz udział we wstępnym operacyjnym rozpoznaniu cudzoziemców przebywających na pograniczu;
- 8) przyjmowanie do prowadzenia spraw operacyjnych i śledczych szczególnie ważnych lub wykraczających zasięgiem przestępczej działalności poza rejon działania brygady (oddziału) oraz sprawowanie nadzoru nad sprawami operacyjnymi i śledczymi prowadzonymi przez odległe organy Zwiadu WOP;
- 9) dokonywanie analiz i badanie problemu przemycnictwa oraz opracowanie propozycji zmierzających do przeciwdziałania tej przestępczości,
- 10) doskonalenie form i metod pracy operacyjnej kadry zwiadowczej WOP oraz kontrwywiadowczego systemu ochrony granic na odcinkach placówek WOP;
- 11) kierowanie całokształtem kontroli i operacyjnej ochrony ruchu granicznego, wydawanie wiz oraz bezpośrednio kierowanie pracą operacyjno-kontrolerską GPK Warszawa-Okęcie i Poznań-Lotnisko,
- 12) organizowanie i kierowanie operacyjną ochroną portów i jednostek łowczych rybołówstwa przybrzeżnego, bałtyckiego i dalekomorskiego oraz rozpoznawanie i filtracja załóg statków bander państw kapitalistycznych;
- 13) organizowanie pracy operacyjnej i wykonywanie funkcji kontrolnych na promach żeglugi morskiej;
- 14) doskonalenie metod i form kontroli ruchu granicznego poprzez systematyczne badanie efektywności działania GPK oraz występowanie z propozycjami otwierania nowych przejść granicznych;
- 15) udział w przeciwdziałaniu uprowadzaniu samolotów komunikacji międzynarodowej oraz w organizowaniu ochrony międzynarodowych portów lotniczych;
- 16) zapewnienie wykonywania w czasie kontroli granicznej zaleconych czynności na rzecz jednostek operacyjnych resortu spraw wewnętrznych i MON oraz innych uprawnionych organów, jak również informowanie tych jednostek o wynikach tych czynności;
- 17) podejmowanie decyzji w sprawach postępowania z osobami przekraczającymi granicę państwa – posiadającymi wadliwie wystawione dokumenty – po uprzedniej konsultacji w sprawach wątpliwych z organem wystawiającym dokumenty;
- 18) prowadzenie kartotek osób zastrzeżonych przez jednostki operacyjne resortu spraw wewnętrznych i MON oraz informowanie zainteresowanych organów o wynikach realizacji zgłoszonych zastrzeżeń (zamówień);
- 19) organizowanie i kierowanie pracą dochodzeniowo-śledczą w zakresie ścigania sprawców przestępstw granicznych i skarbowych ujawnionych przez WOP

oraz sprawowanie nadzoru nad pracą oficerów śledczych WOP, postępowaniami przygotowawczymi, aresztami i izbami zatrzymań w jednostkach i poddziałach WOP;

- 20) organizowanie poszukiwań nieujętych sprawców przestępstw granicznych oraz osób poszukiwanych przez inne organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości;
- 21) zaopatrywanie podległych jednostek zwiadu w fundusz operacyjny, sprzęt techniczny oraz kontrola gospodarki tymi środkami,
- 22) prowadzenie ewidencji operacyjnej i kontrolowanie prawidłowości obiegu dokumentów oraz przestrzeganie przepisów o prowadzeniu biurowości w organach Zwiadu WOP,
- 23) planowanie i organizowanie szkolenia specjalistycznego w organach Zwiadu WOP, kierowanie pracą cyklu „Z” w Ośrodku Szkolenia WOP w Kętrzynie;
- 24) opracowanie perspektywicznych planów szkolenia i uzupełnienia kadry zwiadowczej WOP.

Na podstawie wskazanych normatywów za zwiadowcze należy zatem uznać te struktury WOP, które realizowały opisane powyżej zadania. W wytycznych szefa Zarządu Zwiadu WOP o zakresie działania operacyjnego organów zwiadu brygad WOP, GPK i lądowych strażnic kadrowych oraz uprawnień przełożonych operacyjnych – stanowiących załącznik do zarządzenia dowódcy WOP nr 071 z 15 grudnia 1984 r., w rozdziale I w pkt 4 zasad ogólnych jako organy Zwiadu WOP⁶² wymienia się:

- wydziały zwiadu brygad;
- sekcje zwiadu batalionów granicznych,
- grupy operacyjne wydziałów (sekcji) zwiadu.

W myśl owych wytycznych pododdziałami granicznymi wykonującymi zadania operacyjne były:

- graniczne placówki kontrolne,
- lądowe strażnice kadrowe.

Przedmiotowe wytyczne w pkt 8 określają, że pracę operacyjną w pełnym zakresie prowadzi kadra zwiadu WOP zajmująca następujące stanowiska służbowe:

- 1) w wydziale zwiadu brygady WOP:
 - a) szef Wydziału Zwiadu;
 - b) zastępca szefa Wydziału Zwiadu ds. operacyjnych – i podlegli mu oficerowie;
 - c) zastępca szefa Wydziału Zwiadu ds. KRG – i podlegli mu oficerowie, jeżeli decyzją szefa wydziału nadzorują lub bezpośrednio wykonują pracę operacyjną określoną w zarządzeniu nr 006/10 MSW z 1 lutego 1970 r.;
 - d) kierownik sekcji rozpracowań – i podlegli mu oficerowie;
- 2) w sekcji zwiadu batalionu granicznego WOP:
 - a) kierownik Sekcji Zwiadu;

⁶² ACSSG Kętrzyn, 0-330/1.

- b) starszy oficer operacyjny Sekcji Zwiadu;
- 3) w grupie operacyjnej wydziału (sekcji) Zwiadu WOP:
 - a) kierownik GO;
 - b) oficer operacyjny GO;
- 4) w granicznej placówce kontrolnej WOP:
 - a) dowódca GPK;
 - b) zastępca dowódcy GPK ds. operacyjnych;
 - c) oficer operacyjny GO GPK;
- 5) w lądowej strażnicy kadrowej WOP:
 - a) dowódca strażnicy – i jego zastępcy;
 - b) oficer operacyjny i pomocnik dowódcy strażnicy.

W pkt 9 powyższe wytyczne stanowią zaś, że podstawowe czynności operacyjne w ograniczonym zakresie mogą wykonywać – decyzją szefa wydziału zwiadu brygad WOP i po przeszkoleniu specjalistycznym – podoficerowie lądowej strażnicy kadrowej (z wyłączeniem podoficerów funkcyjnych) oraz kontrolerzy WOP. W granicznych placówkach kontrolnych WOP nieposiadających etatowo grup operacyjnych pracę operacyjną prowadzi dowódca GPK oraz wyznaczeni przez dowódcę brygady na wniosek szefa wydziału zwiadu oficerowie (chorążowie). Zakres tej pracy określać miał szef wydziału zwiadu brygady WOP.

Analizując akta osobowe żołnierzy WOP, warto też mieć na uwadze, że przydatny w procesie identyfikowania żołnierzy Zwiadu WOP jest wykaz specjalności wojskowych żołnierzy Sił Zbrojnych PRL wprowadzony przez ministra obrony narodowej do stosowania w Siłach Zbrojnych PRL. Zarządzeniem ministra obrony narodowej nr 23/MON z 4 lutego 1976 r. w sprawie zatwierdzenia i wprowadzenia do użytku służbowego wykazu specjalności wojskowych żołnierzy Sił Zbrojnych PRL od 1 stycznia 1978 r. w Zwiadzie WOP w poszczególnych korpusach zaszeregowania obowiązywały następujące specjalności⁶³:

Korpus oficerów i chorążych

Nr specjalności	Nazwa specjalności
40-3-01	ogólna
40-3-10	kontrwywiadowcza
40-3-15	śledcza
40-3-20	kontrola ruchu granicznego
40-3-25	technik kryminalistyki

⁶³ AIPN, 2271/1.

Korpus podoficerów i szeregowych

Nr specjalności	Nazwa specjalności
40-3-60	kontrwywiad
40-3-61	kontrola ruchu granicznego
40-3-62	ewidencja operacyjna

W wyniku nowelizacji od 1987 r.⁶⁴ w Zwiadzie WOP stosowano następującą numerację dla specjalności wojskowych:

Korpus oficerów i chorążych

Nr specjalności	Nazwa specjalności
40-5-01	ogólna
40-5-10	kontrwywiadowcza
40-5-15	śledcza
40-5-20	kontrola ruchu granicznego
40-5-25	technik kryminalistyki

Korpus podoficerów i szeregowych

Nr specjalności	Nazwa specjalności
40-5-60	kontrwywiad
40-5-61	kontrola ruchu granicznego
40-5-62	ewidencja operacyjna

Na podstawie tych dokumentów można stwierdzić, że Zwiad WOP składał się z następujących pionów: ogólnego, kontrwywiadowczego, kontrolnego, dochodzeniowo-śledczego, kryminalistycznego, ewidencji operacyjnej, a żołnierzami Zwiadu WOP byli wszyscy ci, którym w rozkazach personalnych przyporządkowano którąkolwiek z wyżej wymienionych specjalności wojskowych.

Analiza przedstawionych w artykule normatywów regulujących zadania i kompetencje Zwiadu WOP wskazuje w sposób niebudzący wątpliwości, że nie była to formacja o charakterze czysto policyjnym lub wojskowym, zajmująca się jedynie zwalczaniem

⁶⁴ CAW, Instrukcja 0/0925.

niem przemytu lub kontrolą ruchu granicznego albo ochroną nienaruszalności granic. Zwiad WOP był ważnym elementem w systemie organów bezpieczeństwa, stworzonym głównie w celu ochrony totalitarnego reżimu narzuconego Polsce w 1944 r., a jego działalność do 1990 r. – podobnie jak MBP, SB, WSW – wiązała się z „łamaniem praw człowieka i obywatela na rzecz komunistycznego ustroju totalitarnego”⁶⁵.

Zwiad WOP podporządkowano w zakresie pracy operacyjnej Departamentowi II MSW, a system kontroli ruchu granicznego skonstruowano tak, by przede wszystkim zaspokoić potrzeby operacyjne MSW związane ze zwalczaniem opozycji politycznej, Kościoła i innych związków wyznaniowych oraz działalności wywiadowczej na rzecz NATO czy wykrywaniem przemytu „wrogiej” literatury. Szczegółowe opisanie roli, jaką odegrał Zwiad WOP na tych płaszczyznach, czeka wciąż na zainteresowanych tą tematyką historyków.

⁶⁵ Preambuła ustawy z 18 X 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (DzU 2007, nr 63, poz. 425).